

İSLÂM İBADETLER FIKHINDA HAYVANLARIN YAŞAMA HAKLARI BAĞLAMINDA KURBAN İBADETİ*

Prof. Dr. Adnan KOŞUM**

Özet: Günümüzde bazı yazarlar ve hayvan hakları savunucuları kurban ibadetini hayvan hakları bakımından eleştirmekte, İslâm'da kan akıtma şeklinde böyle bir ibadetin olmadığını ileri sürmektedirler. Hâlbuki naslar ve onları yorumlayan İslâm âlimleri kurbanın kan akıtma şeklinde bir ibadet olduğunu ve alternatifinin olmadığını gözler önüne sermektedir. Öte yandan kurban ibadetinin özü, pratiği ve toplumsal gerçekler onun hayvan hakları açısından bir aykırılık taşımadığını da açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kurban ibadeti, sadaka verme, hayvan hakları.

The Sacrificial Worship in Islamic Jurisprudence in the Context of Animal Rights

Abstract: In the modern times, some authors and animal right campaigners criticize the sacrifice worship in terms of animal rights and they claim that there is no worship such a slaughter in Islam. However, the Islamic scholars who interpret the Quran and Sunnah claim that the sacrifice is definitely worship in the form of the shed of blood and there is no alternative of it. On the other hand, the essence of sacrificial worship and its practice and social realities prove clearly that the sacrificial worship is not contrary to animal rights.

Keywords: Sacrificial worship, Charity, Animal rights.

GİRİŞ

Günümüz hayvan hakları düşüncesinde hayvanların yaşama hakları önemli bir yer işgal eder. Bilimsel mahfillerden ziyade görsel ve yazılı medyada özellikle hayvan haklarını savunanlar ve kimi yazarlar tarafından İslâm fıkıhındaki kurban ibadeti eleştiri konusu yapılmaktadır. Söz konusu kişilerin eleştirileri ve söylemlerine göre; İslam ibadetler fıkıhında kesinlikle, herhangi bir canlının hunharca katledilmesi, bir hayvanın canına kıyılması şeklinde bir ibadet yoktur. Kurban kesme, hayvan haklarını hiçe sayan bir “toplu hayvan katliamı”dır. Ayrıca, kurban kesme eylemi sadece Hz. Peygamber zamanındaki şartlar gereği, o dönemdeki hacc mevsiminde bir ihtiyaca binaen emredilmiştir. Dolayısıyla kurban ibadetinin günümüzde algılanış biçimiyle hem Kur’anda hem de Sünnet’te herhangi bir dayanağı yoktur. Müslümanların günümüzde yapmaları gereken şey; bir hayvanı řu veya bu

* Bu makale, TÜBİTAK tarafından desteklenen 114K809 nolu projenin bir çıktısıdır.

** Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, adnankosum@sdu.edu.tr

şekilde öldürmek değil; fakir ve yoksullara maddî bağışlarda bulunmaktır.¹ Öte yandan bazı batılı yazarlar söz konusu ibadetin gayr-i Müslimler tarafından evrensel hayvan katliamı (global holocost) olarak görüldüğünü² ifade etmektedir.

Kurban konusunda dile getirilen popüler söylem ve eleştiriler doğrultusunda bir takım sorular cevap beklemektedir. İslâm ibadetler fıkhiında gerçekten kurban kesme şeklinde bir ibadet var mıdır? Varsa söz konusu ibadet niçin ve neden emredilmiştir? Bu durum hayvanların yaşama haklarının çiğnenmesi değil midir? Gerçekten İslâm kurban kesmeyi emretmiş olmakla, hayvanlara karşı bir haksızlık yapmış olmakta, hayvanların yaşam haklarını ihlal etmekte midir? Benzer şekilde kurban kesme ibadeti daha başka yollar ve usullerle telafi edilemez miydi? şeklinde ifade edilecek soruların cevabı, kurban olgusunu hayvan hakları bakımından açıklamaya ve bu konuda yürütülen kampanyalara cevap vermeye ihtiyaç duyurmaktadır. Kesim işleminin işkence olup olmadığı, hayvana ıstırap verip vermediği, kesimde yeni teknolojilerden yararlanma ve sersemletmenin mümkün olup olmadığı meselesi ise müstakil olarak bir makalede ele alınmıştır.³ Bu çalışmamızda mesele, bahse konu sorun ve sorular muvacehesinde incelenip, elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

I. HAYVANLARIN YAŞAMA HAKLARI BAĞLAMINDA İSLÂM İBADETLER FIKHİNDA KURBAN İBADETİ

İslam ibadetler fıkhiında kurban kesme şeklinde bir ibadetin olup olmadığının tespiti öncelikli bir mesele olduğundan ilk olarak bu sorunun incelenmesi ve ortaya konulması gerekir.

1. Kurban Kesme Şeklinde Bir İbadetin Mevcudiyeti Sorunu

Belirtelim ki, İslâm dinine özgü bir kurum olmayan kurban olgusu, semavi ya da beşeri bütün dinlerde farklı şekillerde de olsa mevcuttur. İnsanlık tarihi kadar eski bir uygulamadır.⁴ Dinler tarihi ve din antropolojisi yönünden bakıldığında, evrensel bir ibadet şekli olarak görünen kurban Kur'ân'a göre, yerine getirilmesi

1 Gezgin, Kur'an'da "Nahr" Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı, sayı: 15, s. 5; Erturhan, Zekat ve Kurban'da Kıymet Ödemesi, s. 36-37.

2 Foltz, Richard C., *Animal in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, s. 3.

3 Bkz. Koşum, Hayvan Refahı Bağlamında Fıkhiında Hayvan Kesimi, s. 439-460.

4 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sezen, Yümni, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz yayıncılık, İstanbul 2004; Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.

bütün ümmetlere emredilmiş bir ibadettir. Naslara göre kurban kesme, yalnızca takva alameti olarak, ilahi emirleri yerine getirmek, kullarına ihsan ettiği nimetler ve özellikle rızık olarak hayvanlardan verdiği nimetlere şükretmek, fakirlere yardım etmek gibi gayelerle⁵ emredilmiştir.

Kurban kavramıyla terim olarak Allah rızası için belli özellikteki hayvanların kesilmesi kastedilmektedir.⁶ İslam fıkının klasik kaynaklarında kurban bayramında kesilen kurban için “udhiyye”, hacda kesilen için “hedy” ifadesi kullanılır. Kurbanın yükümlülük itibarıyla bunlardan başka çeşitleri olsa da, halk arasında mutlak olarak kurban ifadesi kullanıldığında udhiyye anlaşılır. Bilhassa eleştirilerin hedefi olan kurban da udhiyyedir. Bu nedenle çalışmamızda özellikle tartışmanın mihverini teşkil eden udhiyye’ye yer verilecektir.

Yine klasik kaynaklara bakıldığında hükmü konusunda farklı görüşler olsa da hayvan kesme şeklinde bir ibadetin varlığı konusunda fakihler arasında görüş birliği (icma) olduğu görülür. Bütün mezheplere hedy kurbanı, hac ibadetini (kıran ve temettu hacında) yerine getirenler için cumhuru ulemanın terminolojisiyle vacip, Hanefilerin ifadeleriyle farzdır.⁷ Yine mezhep imamları her ne kadar hükümünün ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerse de, udhiyye’nin de müslümanlar üzerinde bir yükümlülük bildiren bir ibadet olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Mezhep müctehidleri, udhiyenin hükmünü ise, özellikle Kevser Sûresi’nin ikinci âyeti ve Hz. Peygamber’in fiilî ve kavli sünnetinden tespitiyle çalışır. İbrahim en-Nehaî (96/714), Rabîatü’r-Re’y (136/753), Ebû Hanîfe (150/767), Evzâî (157/773), Züfer (158/775), Leys b. Sa’d (175/741), İmam Muhammed (189/805), Hasan b. Ziyâd (204/819), bir rivayette Hanefî müctehidlerden Ebû Yûsuf (182/798) ve Mâlikî fakihlerden İbn Habîb (238/853)’e göre vaciptir.⁸ Udhiyenin vacip olduğunu savunanlar, Kevser Sûresi’nin ikinci ve Saffat Sûresi’nin 107. âyetlerini delil olarak görüşlerini temellendirirler. Hanefiler, Kevser Sûresi’nin “*Rabbin için namaz kıl, kurban kes*” (el-Kevser 108/2) âyetinde geçen “inhar” ifadesinin “udhiye kes” anlamında olduğunu savunurlar. Mutlak emir de gereği ile amel bakımından

5 el-Hâcc, 22/26-28, 34-37.

6 Molla Hüsrev, *ed-Dürerü’l-Hükkâm fi Şerhi Güreri’l-Ahkâm*, I, 265.

7 “*Hac ihramına girinceye kadar umreden faydalanabilen kimseye kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir*” (el-Bakara 2/196); İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihayetü’l-müktesid*, I, 170, 303; Meydâni, *el-Lübâb fi Şerhi’l-Kitâb*, I, 193; Ögüt, Salim, “Hedy”, *DÎA*, XVII, 156.

8 Serahsî, *Mebûsât*, XII, 8; Mâverdi, *el-Hâvi’l-Kebîr*, XV, 71; Kâsânî, *Bedâyi’u’s-sanâ’i fi tertibiş-şerâi*, VI, 276; el-Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 403; Mevsilî, *el-İhtiyâr li ta’lîl-i-Muhtâr*, V, 491; Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm fi Şerhi Güreri’l-ahkâm*, I, 267. Şeyhîzâde, Abdurrahman Gelibolulu (Dâmâd Efendi), *Mecma’u’l-enhur fi Şerhi Mülteka’l-Ebhur*, II, 516. Bununla birlikte özellikle belirtelim ki, bir ibadetin farz olmayışı onu ibadet olmaktan çıkarmayacağı gibi, özünde ve biçiminde de değiştirme yapmayı gerektirmez.

vücubu gerektirir.⁹ Bu kanaati savunanlar sünnetten delil olarak “*Kurban kesiniz. Çünkü o, atanız İbrahim’in sünnetidir.*”¹⁰ ve “*Ey insanlar, her aile sâhibine her sene bir udhiye, bir de atîre borç olmuştur. Atîre’nin ne olduğunu biliyor musunuz ? O, recebiye dediğiniz şeydir.*”¹¹ hadislerinin yanında, “*İnsanoğlu kurban kesme/bayramı gününde (yevmü’n-Nahr), Allah katında kan akıtmaktan daha iyi bir iş yapmamıştır. O kurban (hık hayvan), kıyamet günü boynuzları, kılları ve çatal tırnakları ile kesinlikle gelecektir. Kurbanın kanı yere düşmeden önce, Allah tarafından kabul edilir. Şu halde kestiğiniz kurbanlarla arındırın nefislerinizi!*”¹² ve nihayet “*Kim imkâm olduğu halde kurban kesmezse bizim meşcedimize/musallâmımıza yaklaşmasın*” ile “*Namazgahımıza gelmesin!*” şeklindeki hadisleri delil getirirler. Hanefiler özellikle son hadislerdeki “yaklaşmasın”, “gelmesin” biçimindeki şiddetli uyarılar için, uyarı ancak vacip bir ibadetin terk edilmiş olması durumuna uygulanır, vacipten başka bir hüküm için bu uyarı yapılmaz; bu da kurbanın vacip olduğuna delalet eder¹³ demişlerdir. Yine Hz. Peygamber, “*Kim kurbanını namaz kılmadan önce kesti ise onun yerine bir başkasını kessin. Kim kesmedi ise besmele ile kessin*”¹⁴ şeklindeki hadisinde bayram namazı öncesi kurban kesen kimselerden yeniden kurban kesmelerini talep etmekte, tekrar kesilmemesi yönünde bir ifade kullanmamaktadır. Eğer kurban ibadeti vâcip olmasaydı tekrar kesilmesi istenmezdi, tekrar yapılması istenen bir ibadette vâcip hükmünde olmalıdır¹⁵, demişlerdir. Benzer şekilde İbn Ömer’in: “*Rasûlullâh (s.a.v.) Medîne’de on sene ikamet etti ve (her sene) kurban keserdi.*”¹⁶ şeklindeki rivayetini de kanıt göstererek, Hz. Peygamber’in kurban bayramında udhiye ibadetini devamlı olarak yerine getirmesi, bu ibadetin vücubuna delildir demişlerdir. Zira onlara göre, bir fiili devamlı olarak yapma (muvâzabe) vücûba delalet eder.¹⁷

Öte yandan kurban kesme, sahabeden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Bilal ve Hz. Ebû Mes’ûd el-Bedrî; tâbiîn ulemasından Said b. Müseyyeb (v.94/712), Atâ b. Ebî Rebâh (v.114/732), Alkame b. Kays (v.62/682), Esved b. Yezid (v.75/694),

9 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8; Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 277.

10 Aynı anlamda bkz. İbn Mâce, “Edâhî” 3.

11 Tirmizî, “Edâhî” 19; Ebû Dâvûd, “Dahâyâ” 1; Nesâî, “el-Fera’ ve’l-’atîre” 1; İbn Mâce, “Edâhî” 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 215, V, 76.

12 Tirmizî, Edâhî, 1. Bazı farklı lafız ve varyantlarla bkz. İbn Mâce, “Edâhî” 2-3.

13 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 8; Kâsânî, *Bedâi’*, VI, 279; Mevsîlî, *el-İhtiyâr*, V, 492; Şeyhizâde, *Mecme’u’l-enhur*, II, 516; Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 267.

14 Müslim, “Edâhî” 1-2; İbn Mâce, “Edâhî” 12; Buhârî, “Edâhî” 4, 8, 11, 12.

15 Kâsânî, *Bedâyi*, VI, 279.

16 Tirmizî, “Edâhî” 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 38.

17 Tânevî, *İ’lâü’s-sünen*, XVII, 244.

Ebü Sevr (v.240/854); İmam Şâfiî (v.204/820) ve Şâfiî Mezhebine göre, İmam Mâlik (v.179/795), Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Ebû Yûsuf (v.182/798), İshâk b. Rahûye (v.238/853), ve Dâvûd ez-Zâhirî (v.270/884), Müzenî (v.264/877) ve İbn Münzir, Caferiye ve Zeydiye de dahil fakihlerin çoğunluğuna göre müekked sünnettir.¹⁸ Dayandıkları naslardan biri, Hz. Peygamber “*Zilhicce ayının hilâlini görüp de biriniz kurban kesmek isterse, ne killarından ne de tirnaklarından bir şeye dokunmasın (yani onları kesmesin)*” buyurmuştur¹⁹ şeklindeki hadisidir. Zikredilen hadisteki “...biriniz kurban kesmek isterse...” ifadesinde yer alan “isterse” kaydı, kurban kesmenin kişinin iradesine bırakılmış olduğunu gösterir. Kurbanın bu kayıtla sahibinin irâdesine bırakılmış olması, vücûba aykırıdır. Çünkü, vacip, şahsın iradesine bırakılamaz²⁰. İmam Şâfiî’ye göre, bu hadis udhiyenin vacip olmadığına delalet eder²¹. Bir diğer hadis Câbir’in rivayet ettiği hadistir. O: “Rasûlullâh (s.a.v.)’le namazgâhta bayram namazında hazır bulundum. Hutbesini tamamlayınca minberinden indi. Kendisine bir koç getirdiler. Koçu kendi eliyle kesti. Keserken: “*Bismillahi vallahu ekber. Bu benim adıma ve ümmetimden kurban kesmeyenlerin adınadır!*” dedi.” şeklinde rivayet etmiştir Hanbelîler, bu hadisin kurbanın sünnet olduğuna delalet ettiğini ifade etmişlerdir.²² Bir başka hadiste “*Kurbân kesmekle emredildim, (size) vacip değildir*”²³ buyurulmaktadır. Şâfiî ve Hanbelî kaynaklarında bu hadisle ihticac edilerek udhiyenin ümmet için müekked sünnet, Rasûlullâh’ın kendi nefsi için vacip olduğu²⁴ kaydedilmiştir. Netice itibariyle kurban kesmenin hükmü üzerinden hayvan kesimi biçiminde bir ibadetin varlığı temellendirilmek suretiyle, böyle bir ibadetin olmadığını ileri süren görüşlerin isabetli olup olmadıkları açığa çıkmıştır. Görüldüğü üzere fıkıh bilgileri her ne kadar hükmünün ne olduğu hususunda ihtilaf etmiş olsalar da, kurban kesme şeklinde bir ibadetin mevcudiyeti konusunda görüş birliğine varmışlardır. Yine kurban kesmeye ilişkin zikredilen rivayetlerde hac ibadeti ile ilgili bir kayıt olma-

18 Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ*, II, 1238; Nevevî, *el-Mecmû'*, VIII, 215-216; Nevevî, *Şerhu Müslim*, XIII, 110; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVII, 265; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-müktesid*, I, 347; İbnü'l-Mürtezâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, V, 475; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, VI, 126; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, VIII, 131.

19 Müslim, “Edâhî” 39-42; Nesâî, “Dahâyâ” 1; Tirmizî, “Edâhî” 24; İbn Mâce, “Edâhî” 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 301; Dârimî, “Edâhî” 2; Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 278.

20 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VI, 4; Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *et-Tahkik*, II, 160; Zerkeşi, *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*, VII, 6; Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ*, II, 1238.

21 Müzenî, *el-Muhtasar 'ale'l-Ümm*, IX, 299; Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XV, 67; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb liş-Şirâzi*, VIII, 217.

22 Zerkeşi, *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*, VII, 5.

23 Dârekutnî, *es-Sünen*, IV, 282.

24 Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc*, VI, 126; Behûti, *Keşşâfu'l-Kınâ*, II, 1239.

diğından, hac ibadetine mahsus olmadığı da anlaşılmaktadır. Fakihler tarafından udhiyyenin hac ibadetine bağlı bir ibadet olduğuna dair yapılan bir yoruma da rastlanmamıştır.

2. Kurban Kesme Yerine Sadaka veya Bedelinin Verilmesi

Her yıl Kurban bayramı öncesi gündemi meşgul eden hususlardan bir tanesi, hayvan kesilmeden bizzat kendisinin veya nakdi tutarının fakirlere tasadduk edilmesi tartışmasıdır. Hayvan hakları savunucuları hayvanların yaşama haklarına aykırı gördükleri kurban kesme ibadeti yerine, alternatif olarak onun bedelinin fakirlere verilmesini savunmaktadır. Böylelikle kurban kesmenin önüne geçilmiş, hayvanın yaşam hakkına riayet edilmiş olunacaktır. Ne var ki din, felsefi bir doktrin değildir. Bu nedenle dini hükümlerle ilgili olarak ortaya çıkan yeni meselelerde, teşri amaç ve şartlarına aykırı olmayacak şekilde yeni düzenlemeler getirilmesi, her ne kadar caiz ise de; ibadetlerin eda edilmesini ve sahih olma şartlarını ortadan kaldırarak indî ve keyfî istekler doğrultusunda değişiklikler yapılamaz. Her ibadetin de kendine özgü rükünleri, şartları vardır. Kişi mükellef olduğu ibadeti yapabilecek iken onun yerine kendi kendine uygun gördüğü bir hayırlı işi yapmakla mükellefiyetinden kurtulamaz. Yukarıda belirtildiği üzere, fihhi hükmü ister vacip, ister sünnet olsun; kurban ibadetinin ancak kurban olacak hayvanın usulüne uygun bir şekilde kesilerek (irâkatü'd-dem) yani kurbanlığın hayatının sona erdirilmesi suretiyle yerine getirileceği kesindir.²⁵ Zira kurbanda kanın akıtılması kurbanın rüknüdür.²⁶ Kurban kesilmedikçe bu ibadet yerine getirilmiş olamaz. Kur'an'ın en büyük müfessiri ve mübeyyini (açıklayıcısı) olan Hz. Peygamber bunu böyle anlamayıp hayvan boğazlama şeklinde anlamış ve bizzat kendisi koç kurban etmiştir. Aksi durum Hz. Peygamber'in kendisine verilen emri yanlış anladığını iddia etmektir ki bu da isabetli bir yaklaşım değildir.²⁷ Ayrıca Hz. Peygamber'in kurban etinin dağıtımı ve saklanması hakkındaki emir ve tavsiyeleri bu hususu açıkça belirtmektedir. Onun bazen etin hepsinin dağıtılmasını, bazen üçte birinin geri bırakılabileceğini, bazen üç günden fazla, etin kalmamasını ve bazen de saklanabileceğini açıklaması²⁸ yine "kurbanın her bir kılı için sevap"²⁹

25 Kâsânî, *Bedâi*, V, 81; Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, IX, 454; Molla Hüsrev, *Dürrerü'l-hükkâm*, I, 266.

26 Klasik kaynaklarımızda kurbanın rükünü olarak "irâkatü't-dem=kan akıtılması" kavramı ifade edilir. Bir diğer deyişle kurbanda icra edilmesi, yapılması talep edilen fiil, kan akıtmaktır. Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, V, 66; İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, IX, 510.

27 Bayrakdar, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIII, sayı:1, 2000, önsöz.

28 Buhârî, "Edâhi" 16; Müslim, "Edâhi" 34, 37; Tirmizî, "Edâhi" 14; İbn Mâce, "Edâhi" 16; Dârimî, "Edâhi" 6.

29 İbn Mâce, "Edâhi" 3.

olduğunu belirtmesi, meselenin sadece sadaka boyutuyla sınırlı olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde İslâm'ın ilk yıllarında birçok fakir bulunmasına rağmen Hz. Peygamber ve Hulefâi Râşidîn kurban kesme yerine onun bedelini fakirlere vermeyi tercih etmemişler, sahabenin de bu yöndeki uygulamalarını bildikleri halde onları kurban kesmekten men etmemiş veya kurban kesme yerine sadaka verme hususunda onları teşvik etmemişlerdir. Şayet sadaka vermek daha faziletli olsaydı Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler herkesten önce bu uygulamayı kendileri yaparlardı. Bu anlayışlardan olsa gerek Hanefî mezhebinde de kurban günlerinde kurban kesmek, kıymetini tasadduk etmekten daha faziletli kabul edilmiştir. Çünkü udhiyenin vacip veya sünnet olmasına karşın tasaddukta bulunmak sâdece nâfiledir.³⁰ Yine Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) kurban kesmenin sadaka vermektan daha faziletli olduğunu söylemektedir.³¹ Serahsî (ö. 483/ 1089), kurbanda vacip olanın kurban bayramı günlerinde hayvanın kesilmesi, yani kan akıtmak (irâka-i dem) suretiyle ibadet olduğunu, bu ibadetin hayvanın değerinin sadaka olarak verilmesi ile gerçekleşmeyeceğini ifade etmektedir.³² Benzer şekilde Kâsânî (ö. 587/1191), kurbanın veya kıymetinin sadaka olarak verilmesinin kurban yerine geçerli olmayacağını ifade eder. Bu görüşünü “vücub muayyen bir fiile taalluk edince başkası onun yerine kaim olmaz” kuralıyla destekler. Namaz ve orucu buna örnek olarak verir. Nasıl ki, namaz ve orucun yerini başka hayır amaçlı davranışlar tutmuyorsa sadaka da kurbanın yerine geçmez sonucuna ulaşır. Zira kurban vâcip veya sünneti müekkedde olan bir ibadet iken, sadaka vermek nâfile (tatavvu) bir ibadettir. Vâcip ve sünnetin nâfileye üstünlüğü tartışılmaz bir gerçektir.³³ Bu bilgiler ışığında, günümüz anlayışında kesim gereksizdir veya kesim acımasız bir yöntemdir, bunun yerine sadaka veya bedeli verilebilir gibi yorumların isabetli olduklarını söylemek güçtür.

Diğer tarafından kurban ibadeti başta olmak üzere ibadetlere ilişkin dinî esaslar, mükellefin iyilik-kötülük, güzellik-çirkinlik anlayışlarına bağlı olarak konulmamıştır. Aksi durumda ahkâmda böyle bir değişime gidilmesi o hükmün nesih anlamına gelir. Hz. Peygamber'in vefatıyla beraber nesih sona erdiğine göre

30 Merğınânî, *el-Hidâye*, IV, 354; Molla Hüsrev, *Dürer*, I, 268. Bununla birlikte klasik kaynaklarda Şa'bi ve Ebû Sevr gibi müctehidlerin kurbanlığın kıymetini ödemenin, kurban kesmekten daha faziletli olduğu görüşünde oldukları ifade edilmektedir. Bk. İbn Kudâme, *el-Muğni*, (Şerhu'l-Kebir ile birlikte), XI, 96. Ancak görüleceği üzere çoğunluk bilginler bu kanaati reddetmişlerdir.

31 İbn Kudâme, *el-Muğni* XI, 95; Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, s. 421; Acar, *Mali İbadet Olarak Kurbanın Hükümü*, s. 90.

32 Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 13.

33 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, V, 65-68; İbn Hümâm, *Şerhu Fethu'l-Kadir*, IX, 510; Molla Husrev, *Duraru'l-Hukâm*, I, 268.

kurban yerine bedel ödenmesine veya kurbanlığın kesilmeden hibe edilmesine imkân kalmamaktadır. Halis ibadet anlamı taşıyan bu konularda taabbudî anlam bulunduğu için, nasla belirlenmiş sınırlarda durmak gerekmektedir. Nitekim bu konularda ta'lil mümkün olmadığı için, kıyas yoluyla kurban kesme yerine başka bir hükme (sadaka) varmak teknik açıdan mümkün görünmemektedir.

Yine kurban kesme yerine sadaka verilmesi gerektiğini öne sürenlerin görüşleri teknik açıdan da sorunludur. Zira kurbanın vacipliği, onu vacip kabul eden Hanefilere göre tahyiri vacip değildir. Yani onun yerine sadaka veya parasının verilmesi mümkün değildir. Eğer alternatif olarak sadaka veya parasının verilmesi yeterli görülseydi Şâri bunu açıkça beyan ederdi. Bu durum açıkça belirtilmediğine göre, Şâri mükelleflerin özellikle kurban kesmesini talep etmiş olmaktadır. Diğer ibadetlerde olduğu gibi kurban konusunda da akıl yürütme yerine, öncelikli olarak dinin o konudaki belirlemelerini ve vurgularını dikkate almak gerekmektedir.³⁴ Kurban kesme ibadet olduğu için bunda da diğer ibadetlerde olduğu gibi şeklini ve muhtevasını belirleme yetkisi Allah ve O'nun peygamberine aittir. Hz. Peygamberin hem sözlü olarak uyarıda bulunması, hem de fiil olarak bu ibadetin nasıl edileceğini göstermesi alternatifte açık kapı bırakmamaktadır.³⁵

Diğer yandan Kurban, Allah'a yaklaşmak için kurban niyetiyle belirli vakitte kesilen özel hayvandır.³⁶ Allah'a yaklaşma maksadı ve kurban niyeti, kurbanı et yeme veya başka amaçlarla yapılan normal hayvan kesiminden ayırdığı için onu ibadet sınıfına dâhil etmektedir. Yoksa sıradan bir hayvan boğazlama ve et niyetiyle bu işlemi yapmak bir ibadet olarak telakki edilemez. Bundan dolayı fakihler niyet üzerinde özellikle durmuş ve et yeme maksadıyla kesilen hayvanın ibadet anlamındaki kurban yerine geçerli olamayacağını, hatta ortaklardan birinin bu niyeti taşımasının kurbanda halel getireceğini belirtmişlerdir.³⁷ Ayrıca kurbanda amacın kurban kesip etini dağıtmak veya yemek olmadığı fıkhen kan akıtmanın (irâka-i dem) vacip, et dağıtmanın sünnet³⁸ olmasından anlaşılmaktadır.

Benzer şekilde İslâm fikhında her ibadetin kendisine özgü bir takım metafizik, psikolojik ve sosyal hikmetleri vardır. Bu yönleri itibarıyla de kurban kesme ile sadaka vermek farklı şeyler olup birbirlerini yerini tutmaz. Bütün ibadetlerin ibadet olma bakımından temel ortak özellikleri olmasına rağmen her ibadetin

34 Kâsânî, *Bedâi*, V, 66-67.

35 Ayengin, *Kurban İbadeti*, s. 23.

36 Mevsli, *el-İhtiyâr*, s. 722; İbn Âbidin, *Raddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, VI, 312.

37 Kâsânî, *Bedâi*, V, 71; Mevsli, *el-İhtiyâr*, s. 724.

38 Kâsânî, *Bedâi*, V, 81.

yalnızca kendine özgü metafizik, psikolojik ve sosyal hikmetleri ve nedenleri vardır. Bu açıdan nasıl hukukta hiçbir suç ve ceza bir başka suç veya bir başka cezayla aynı sayılamaz ise dindeki emirler ve yasaklar da birbirinin yerini alamaz. Bu yüzden sadaka ve kurban birbirinin yerine ikame edilemezler.³⁹ Bunların hepsini ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Kurban bedelini vermekle kişi, başka bir ibadet yani sadaka yapmış olur ve sadaka mükâfatını kazanır. Kısaca ifade edilecek olursa, kurban kesmeyen bedelini verirse kurban kesmiş olmaz, sadaka vermiş olur ve sadaka mükâfatı kazanır. Dolayısıyla kurban kesmeyip bedelini vermek, kurban kesmek gibidir demek isabetli değildir. Bu konu tevil ve yoruma açık kapı bırakmayacak kadar kesin ve açıktır.⁴⁰

Kurban ibadetinin bir de fakirleri ilgilendiren yönü vardır. O da onlara –senenin belirli günlerinde de olsa- et yeme imkânının sunulmuş olmasıdır. Fakirlere zekât, sadaka vermek gibi kurban eti ikram etmek de ibadet kapsamında değerlendirilmiştir. Fakirlere et ikram edilmesi de, bizzat hayvanın kesilmesi ile mümkündür. Kurbanın parasını vermekle fakirlere et ikram edilmiş olmayacağı gibi kurban ibadeti de yerine getirilmiş sayılmaz. Burada esas olan fakire maddi gelir temin etmek de değildir. Çünkü İslâm bunu zekât, sadaka gibi mali ibadetler yoluyla sağlamaktadır. Dolayısıyla fakire kurban eti ikram etmekle, kurbanın parasını vermek aynı şey değildir. Kurbanın parası verildiği takdirde, kurbanın ibadet yönü ve Allah'ın, “*Rabbin için namaz kıl ve kurban kes*” emri yerine getirilmemiş olur.⁴¹ Netice itibariyle kurbanı ibadet yapan unsur, fakirlere yardım amacıyla kesilmesi değil, özel bir günde ve Allah için boğazlanmasıdır. Fakirlere yardım kurbanın amaçlarından değil sonuçlarından birisidir.⁴²

3. Kurban Kesme ve Hayvanların Yaşama Hakları

Kurban kesmenin muhatap olduğu eleştirilerden biri de hayvanın yaşama hakkını ihlal ettiği şeklindedir. Ancak fakihler kurban edilecek hayvanda bir takım nitelikler aramışlardır. Bu vasıfların bir kısmı dikkatlice incelendiği ve derinlemesine düşünüldüğünde onların yaşama haklarını korumaya yönelik olduğu söylenebilir. Sözelimi, kurban kesilen hayvanlardan bir küçükbaş (koyun, keçi gibi) hayvanın kurban edilebilmesi için onun en azından bir yaşını, büyükbaş

39 Bardakoğlu, Ali “Kurban”, XXVI, 436.

40 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Erturhan, Zekat ve Kurbanda Kıymet Ödemesi, s. 33-47.

41 Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, s. 367.

42 Kahraman, *İslâm'da İbadetlerin Değişmezliği, (İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi Açısından İbadet ve İbadet Nitelikli (Taabbudi) Hükümler)*, s. 276-277.

ise sığır cinsinde iki, develerde beş yaşını doldurmuş olması gerekir.⁴³ Ne kadar gösterişli olurlarsa olsunlar belirtilen yaşlarını tamamlamadıkça küçük veya büyükbaş hayvanların kurban olarak kesilmeleri caiz olmaz. Böyle bir tasarruf günah olmanın yanında aynı zamanda yasaktır.⁴⁴ Kurbanın geçerlilik şartı olan kurbanlık hayvanlardaki yaş sınırı Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Bir yaşını doldurmamış küçükbaş bir hayvanı veya iki veya beş yaşını doldurmamış büyükbaş bir hayvanın bu haliyle kurban edilmesi, onun yaşama hakkını elinden almak demektir. Mademki, bu hayvanlar hayata gelmişlerdir. Kendilerine ait yaşama sınırları içinde ömürlerini tamamlama hakkına sahip olmalıdırlar. Kaldı ki zootekni biliminde sözgelimi bir büyükbaş cinsinden olan sığırlar için 17-18 ayın optimum kesim çağı olduğu bildirilir. Bu süreden itibaren hayvanı beslemeye devam etmek ekonomik açıdan zarar anlamına gelir. Zira besi hayvanlarında yaşın ilerlemesi ile yemden yararlanma kabiliyeti ve ağırlık kazanma hızı azalmaktadır.⁴⁵ Bu açıdan bakıldığında kesim evresine gelmiş hayvanı altı-yedi ay daha beslemenin pek faydalı olduğu söylenemez. Ne var ki Şâri' buna itibar etmemiş, hayvanların asgari yaşama haklarını göz önünde bulundurarak, kurban ibadetini yerine getirme kastıyla belirtilen süreden önce kesilmelerini kesinlikle yasaklamıştır. Bu, onların yaratılıştan gelen bir haklarıdır. İbadet maksadıyla bile olsa, hiçbir Müslümanın onların elinden bu haklarını alma yetkileri yoktur. Fakat zikredilen hayvanlar bir yaşına veya iki yaşına geldiklerinde mesele başka bir boyut kazanır. Zira o, kurban olarak kesilmese de yine kesilecektir. Dünyada hiçbir toplum yoktur ki, hayvanları ileri yaşlara varıncaya kadar saklasınlar ve daha sonra ecelleriyle ölmeleri için onları meralara başıboş terk etmiş olsunlar. Böyle bir şey olamayacağına göre her halükarda kesilecek bir hayvanın kurban adı altında kesilmesini⁴⁶ hayvanların yaşama haklarına yönelik bir ihlal olarak nitelemek isabetli bir yaklaşım olmayacaktır.

Öte yandan koyun, keçi gibi hayvanların insan eliyle evcilleştirilmediklerini yani yabani ve doğal hayatın bir parçası olduklarını farz edelim. Bu takdirde de

43 Mâlikilere göre sığırda en az üç yaşında olmalıdır. Yine Şâfilere göre sığır ve keçi iki yaşında olmalıdır. Şirbinî, *Muğni'l-Muhtâc*, VI, 129; Merdâvi, *el-İnsâf fi marifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, IV, 74-75; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, III, 616.

44 Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, V, 69-70; Merginânî, *el-Hidâye*, IV, 408; Molla Husrev, *Duraru'l-Hukkâm*, I, 269. Hz. Peygamber bir hadisinde, belirtilen yaşları tamamlamamış hayvanların kesilmemesini ister ve sadece zor durumda olanlar için koyun türünün altı-yedi ayını tamamlamış ve gelişmiş (cezea) olanını bunun dışında tutar. Müslim, "Edâhi" 13; Ebû Dâvûd, "Edâhi" 5; Nesâî, "Dahâyâ" 13.

45 Kolyskina, N. S. and Tarasova, : The meat characters of Simmentals. *Nauch. Trudy kursk. Sel'.-khoz. Inst. NTO*, 2: 102-108. (Abstract in Anim. Breed. Abst. 34: 1885, 1966; Mason, I. L. (1971): Comparative beef performance of the large cattle breeds of western Europe. *Animal Breeding Abst.* 39: 1-29.

46 Daryal, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, s. 286-287.

doğal hayatta mevcut besin zincirinin bir halkası olacaklar, diğer hayvanlar tarafından zaten öldürüleceklerdir. Bu halde insan eliyle sürdürülen yaşamlarındaki gibi belki de bir yaşını dahi göremeyeceklerdir. Bu durumda en azından insanların elinde fikhın asgarisinden tanıdığı ömrünü tamamlayan hayvana haksızlık edildiğini ileri sürmek isabetli bir düşünce değildir.

Yine yukarıda belirttiğimiz gibi hayvanların en önemli özelliklerinden biri insanoğlu için gıda kaynağı olmasıdır. Bu da kurban ibadeti gibi dini münasebet olsun veya olmasın her halükarda hayvanların gıda amaçlı boğazlanıp yenmeleri demektir. Hayvanlar kesilmesin talebinde bulunarak bütün insanların vejetaryen olmalarını beklemek insan fitratına ve sosyal realiteye aykırılık teşkil eder. Bu yüzden zaten kesilecek bir hayvanın, dini bir saikle ve hayvan refahına uygun bir şekilde ve asgari ömrünü tamamlayarak kesilmesini hayvan haklarına aykırılık şeklinde nitelendirmenin sosyal realiteyle ve bilimsel gerçeklerle ne denli bağdaştığı tartışılabilir.

4. Kurban Kesme ve Hayvan Katliamı

Kurban kesme ibadetine yöneltilen bir diğer eleştiri, kurban olayının hayvan hakları savunucuları tarafından hayvanlara karşı işlenen bir toplu kıyım olarak görülmesi ve eleştirilmesidir. Ne var ki, kurban ibadetini bir hayvan itlaflı, toplu katliam olarak nitelendirmek, bayramın sonrası düşünüldüğünde mümkün görünmemektedir. Zira kurban bayramı esnasında bir anda yüksek sayıda hayvan kesilmesi, öyle görülmesine rağmen, aslında normal bir sayıdır. Şöyle ki, kurban bayramı esnasında ve bir hafta-on günlük bir zaman zarfı sonrasında, mezbahanelerde hayvan kesimi yok denecek kadar azalır. Bayram esnasında yüksek orandaki sayı, bayramın dört gününe ve sonraki bir haftaya yayılınca normal sayıya düşer; yani normal günlerde tüketilen ortalama hayvan sayısı kadar olur. Kurban kesmekle kesilen hayvanların sayısında bir artış olmaz. Başka bir ifadeyle kurban, bir Müslüman ülkenin yıllık hayvan tüketimine ilave bir hayvan kesimi değildir. Bu durumda günlük hayvan kesimindeki denge bozulmamaktadır. Aksine kurban hayvancılığın gelişmesine katkıda bulunur. Bayram günlerindeki tüketim hesaplanarak hayvan yetiştirilir. Bu günlerde kesilecek hayvan sayısının çokluğu, bu ihtiyacın karşılanması saikiyle hayvan yetiştiriciliğini teşvik ettiği için genelde sayıyı azaltmadığı, hatta artırdığı söylenebilir.

Öte yandan gıda amaçlı hayvan kesimi aynı zamanda ekolojik sistemde dengenin sağlanması demektir. Aksine hiç bir surette hayvanların kesilmemesi, özellik-

le kurban konusu olan hayvanların kesilmemesi demek hayvan nüfusunun oranısızca artması demektir. Bu durum yine hayvan popülasyonunu kontrol etmek için tedbir almayı gerektirecektir. Bunun yolu da yine hayvan kıyımı anlamına gelir. Nitekim Avustralya'da kanguru nüfusunu kontrol altına almak ve fazla üremelerini engellemek gerekçesiyle, hayvan hakları hareketlerinin karşı çıkmalarına rağmen, hükümet tarafından milyonlarca kanguru katledilmiştir.⁴⁷

Eğer fıkihtaki kurban ibadeti iddia edildiği gibi evrensel hayvan soykırımı (global holocaust) olsaydı bugüne kadar kurban edilebilen hayvan cinslerinin sayısının şimdiye kadar tükenmiş olması gerekirdi. Halbuki gerçek bunun tam aksidir. Oysaki bugün kurban gibi bir törenle kesilmediği halde insanoğlunun bitmek tükenmek bilmeyen istek ve tutkuları sebebiyle birçok hayvan türünün nesli insan eliyle kurutulmuş ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya gelmiştir.

Öte taraftan kurban ibadeti, ibadetin nesnesi olan hayvanların neslini sürdürme açısından da bir problem teşkil etmemektedir. Kurban ibadetinin konusu/objesi hayvan olduğu için, kurban kesimine ait özel vaktin herhangi bir mevsimde sabit olmayışı, hayvanların üremesi açısından önemlidir. Zira hayvanların çiftleşme ve üremesi genel olarak belli mevsimlerde gerçekleştiğinden, kesim günlerinin de sürekli aynı zamana denk gelmesi üremeyi etkileyebilir.⁴⁸ Ancak dinî ibadetler, hicrî kamerî hesaba göre düzenlenmiştir. Bu takvime göre aylar sabit olmadığından oruç ve hac gibi, kurban ibadeti de bir düzen içinde senenin bütün mevsimlerini dolaşır. Bu durum kurban ibadetini de zaman açısından tekdüzelikten kurtarmaktadır. Kurbanlık konusu hayvanların nesillerini devam ettirmesi hususuna bu açıdan bakıldığında bir problemin söz konusu olmadığı açıkça görülmektedir.

Benzer şekilde kurban kesmenin hacca gidenler için farz, hacca gitmeyenler için, Hanefi mezhebinde vacip hükmünde; diğer mezheplerde, (müekked) sünnet olduğu ifade edilmişti. Bu açıdan, Türkiye gibi çoğunlukla Hanefi olan ülkelerin dışında, Türkiye'ye oranla zaten çok az sayıda kurban kesilir. Benzer şekilde kurban kesme geleneğinin yaygın olarak uygulandığı Türkiye gibi Müslüman topluluklarda da et tüketimi ve hayvan kesimi batı toplumlarından çok daha azdır. Sözgelimi halkının çoğunluğu kurbanı vacip gören Hanefi mezhebine mensup olması hasebiyle kurban kesiminde ağırlığı teşkil ettiğini ifade ettiğimiz Türkiye ile herhangi bir batı ülkesi karşılaştırıldığında, Batıda kişi başına Türkiye'dekinin ne-

47 <http://www.hurriyet.com.tr/avustralyada-kanguru-katliami-basladi-11609894> (15.07.2016); <http://www.cnnturk.com/2008/dunya/05/20/avustralyada.kanguru.katliami.suruyor/461201.0/index.html> (15.07.2016); <http://www.radikal.com.tr/dunya/avustralyada-kanguru-katliami-878599/> (15.07.2016).

48 Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, s. 288.

redeyse iki katı fazla et tüketilmektedir. Bu demektir ki, en iyimser tahminle Batıda Türkiye'dekinin iki katı küçük veya büyükbaş hayvan kesimi yapılmaktadır.⁴⁹ İslâm ülkelerinde kesilen yıllık hayvan sayısı, halkı Müslüman olmayan ülkelerde kesilen yıllık hayvan sayılarını, kişi tüketim bazında karşılaştırınca görülür ki, İslâm ülkelerinde kişi bazındaki yıllık hayvan kesimi diğer ülkelere oranla çok daha azdır. Üstelik bugün Avrupa ülkeleri et ihracatının merkezi konumundayken Batılı anlayışın kurban karşısı söylemini hayvan katliamı ile açıklamak mümkün değildir.

Öte yandan doğadaki eti yenen bütün hayvanlar kurban olmaya elverişli değildir. Yukarıda belirtildiği gibi, kurbanlık hayvanlarda da cins olarak belli özellikler aranmaktadır. Kurbanlık hayvan türü olarak, tahmini iki milyon hayvan türü⁵⁰ arasından sadece küçükbaş hayvanlardan koyun keçi, büyükbaş hayvanlardan sığır cinsi ve deve (veya türdeşleri) kabul edilmektedir. Bu üç cins hayvanın dışında kalan hayvanlardan kurban kesilmez.⁵¹ Kurban edilebilecek hayvan cinsinin oldukça sınırlı sayıda olması, kurbanı bütün hayvanlara karşı/yönelik bir kıyım ve çevresel dengenin bozulması gibi gösterme gayretinde olan yaklaşımların ne denli isabetli ve iyi niyetli olduklarını apaçık ortaya koyar. Bu nedenle kurban kesmeyi, hayvan hakları ihlali ve çevresel dengenin bozulması olarak nitelendirmek de isabetli değildir. Bunun ötesinde dinler ve medeniyetler hayvan tüketimi açısından karşılaştırıldığında, hayvanlara ve çevreye bu açıdan en az zarar verenlerin yine Müslümanlar olduğu gerçeği ortaya çıkar. Zira görüldüğü üzere karada, denizde ve havada yaşayan canlı türlerinden yenebilecek varlıkları en az sayıya indiren, belirli hayvan türleriyle sınırlı tutan İslâm'dır. Hâlbuki İslam dışı batılı ve doğulu birçok toplumda belli bir türle kayıtlı olmaksızın tabiattaki her çeşit hayvan gıda maddesi olabilmektedir. Gerek batılılar ve gerekse doğulularda her türlü haşarat ve sürüngenden tutun da domuza ve maymuna kadar doğadaki her hayvanın gıda yelpazesinde bulunması, üstelik bunların tüketiminin bayram adı altında belli günlere özgü olmayıp her gün tüketilmeleri, hayvan hakları açısından daha düşündürücü ve vahimdir.

49 2012 OECD-FAO Tarım Görünüm Raporu'na göre Türkiye'de yıllık et tüketimi 32,6 kg, Avrupa ülkelerinde ise 77,1 kg'dır. www.oecd-ilibrary.org/sites/agr_outlook...tr/index.html (erişim 15.07.2016). Bu da hayvan kesimi açısından Türkiye'nin neredeyse iki katı demektir.

50 Yapılan araştırmalarda dünyada tasnif edilmeyenler hariç, tasnif edilmiş tahmini 2 milyon canlı türü olduğu ileri sürülmektedir. M. May, Robert, How Many Species Are There on Earth? *Science* 241.4872 (Sep 16, 1988): 1441.

51 Serahsî, *el-Mesûd*, XII, 9, 17; Kâsânî, *Bedâi*, V, 69; Meydânî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, III, 235; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 348; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, VIII, 201; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2073.

5. Merhamet Duygusu ve Kurban Kesme

Kurban kesimine yöneltilen eleştirilerden bir diğeri de kesim işleminin kişilerdeki merhamet duygusunu bertaraf ettiği yönündedir. Kurban kesme iddia edilenin aksine, Müslüman mükellefte şefkat, acıma şuur ve duygusunun ortaya çıkmasında önemli bir işleve sahiptir. Zira kurban sadece insanları ilgilendiren bir ibadet olmayıp beraber yaşadığımız hayvanları da ilgilendirmesi itibarıyla öteki ibadetlerden farklı bir ibadettir. Bu farklılık, ibadetlerin insanlara kazandırdığı *sorumluluk* bilinci yanında kurban ibadetiyle dinin insanda geliştirmek istediği *merhamet* bilinci ile de alakalıdır. Her zaman sofralara konan ama kesildiklerinden haberdar olunmadan tüketilen besinin bir canlıya, bir hayvana ait olduğunu kurban bayramında tekrar öğrenmemiz açısından kurban, merhamet duygusunu insanlara hatırlatan bir işleve sahiptir.⁵² Elinden geldiği takdirde her mükellefin kurbanını kendisinin kesmesinin sünnet olması⁵³ hükmünün altında bu gerçeğin yatması muhtemeldir. Kurban, çağımızda insanlar arasında unutulmaya terk edilen ve yokluğu kitlesel kıyımlara sebebiyet veren merhamet kavramını inananların gündemine getirmekle onlarda duygu yoğunluğu sağlamaktadır. Belli günlerde ifa edilen bu ibadet, duygusal etkisinin senenin diğer günlerine de sirayet etmesiyle inananın sorumluluk ve merhamet ekseninden kaymasını engellemektedir.⁵⁴

Öte taraftan kurban kesmek psikoanalitik yaklaşımı benimseyen bazı akademisyenler tarafından insanoğlunda mevcut saldırganlık duygusunun meşru bir şekilde tatmin edilmesi olarak açıklansa da,⁵⁵ kurbandaki asıl amacın kişideki merhamet duygusunu ortaya çıkarmak olduğu söylenebilir. Kurban ibadeti, bir baba olarak Hz. İbrahim'in en sevdiği oğlunu Allah rızası için kurban etmekten çekinmeyerek gösterdiği tevekkülü ve Hz. İsmail'in Allah'ın emri karşısındaki teslimiyeti düşünülerek, yani Hz. İbrahim ve Hz. İsmail ile duygudaşlık (empati) kuru-larak ifa edildiğinde, insandaki şefkat ve merhamet duygularının açığa çıkmasını sağlar. Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (SAV) kurbanlık hayvana merhametle yaklaşılması ve ona iyi muamele edilmesi gerektiğini belirten: “*Allah Teâlâ, her şeyde iyiliği emretmiştir. Öyleyse öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzelce yapın.*”

52 Narin, age., s. 106.

53 Kâsânî, *Bedâyi'uş-sanâ'i*, VI, 322; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, V, 497; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb liş-Şirâzî*, VIII, 233; Remlî, *Nihâyetu'l-Muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, VIII, 132; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm*, I, 271. Kendisinin bizzat kesmesinin mümkün olmadığı durumda da yine kendisinin kesim işlemi esnasında hazır bulunması uygun olacaktır. Nitekim Hz. Peygamber kızı Fatma'nın kesim sırasında kurbanının başında hazır bulunmasını tavsiye etmiştir. Bk. en-Neyşâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 247. Bu da kurban kesmenin psikolojik yönüne işaretler.

54 Narin, İsmail, age., s. 1-2.

55 Daryal, age., s. 281-285.

*Kesecek olursanız kesmeyi güzelce yapın. Bıçağın ağzını bileyin. Hayvana (zahmet vermeyin) rahat ettirin*⁵⁶ şeklindeki hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere kurban, hayvana gösterilmesi gerekli şefkat sayesinde insandaki saldırganlık duygularının tatmininin aksine acıma ve merhamet gibi olumlu duyguları meydana çıkardığı söylenebilir. Hâlbuki bazı topluluklarda merhamet etmenin aksine merhametsizlik teşvik edilir. Zira onlara göre kurban edilen hayvan ne kadar acı çekerse, kurban o kadar makbul olur. Bazı yerlerde kurbanı icra eden dini kişi (rahip vb.) kurbanın çırpınma biçimini taklit eder, eğer hayvan hareketsiz kalırsa, kurbanı uygun olmadığı düşünülür. Bir başka toplulukta kurban edilecek hayvanın başına su veya şarap döküldüğünde her bacağına ayrı ayrı titremesi gerekir. Bir başkasında hayvanın böğürmesi, debelenmesi şarttır.⁵⁷ Kısacası eziyet, işkence ve ızdırap arzu edilir. İslâm bu konuda reformu gerçekleştirmiş, hayvana acı vermeden bu işin yapılmasını, bunun için gerekli şartların, aletlerin ve eğitimin hazırlanmasını istemiştir.

II. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Netice itibariyle İslam ibadetler fıkında, naslar muvacehesinde hayvan kesimi şeklinde bir ibadetin mevcudiyeti ve bu konuda da fakihlerin icma ettikleri görülür. Söz konusu ibadet kan dökme (irâkatü't-dem) suretiyle gerçekleşir. Bu özellik aynı zamanda kurban kesme ibadetinin rûknünü de oluşturmaktadır. Yine Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalara ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere bakıldığında kurban kesme ibadetinin hacc ibadetine bağlı bir ibadet olduğu ve Peygamber dönemiyle sınırlı olduğunu söylemek de zordur.

Kurban kesme ibadetinin mahiyeti her ne kadar zahirde hayvan haklarına aykırı gibi görünse de, gerek hayvan kesiminde uygulanması gerekli prosedür, kurbanın objesi olan hayvanda cins ve yaş olarak aranan, neslinin devamının garantisi de olan bir takım özellikler, ibadetin her yıl senenin farklı zaman dilimlerine denk gelmesi ve mevcut toplumsal gerçeklikler, bahse konu ibadetin hayvan haklarına aykırılık teşkil etmediği gibi, bir hayvan katliamı olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. Bu bilimsel gerçekler ışığında hayvanların kurban edilmesine hayvan hakları ile bağdaşmaz mantığı ile yaklaşmanın bir kaçış olduğunu belirterek, doğal dengenin gerekleri ve gerçeklerden kaçmanın hayvan haklarına daha çok zarar verdiğini söylememiz gerekir.

56 Müslim, "Sayd" 57; İbn Mâce, "Zebâih" 3-4; Ebû Dâvûd, "Edâhi" 12; Tirmizî, "Diyât" 13, 14; Nesâi, "Dahâyâ" 22, 27; Dârimî, "Edâhi" 10.

57 Sezen, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, s. 211. Yazar bazı toplumların geçmişte yaptıkları bu uygulamaların günümüzde hala devam edip etmediği hakkında bilgi vermemektedir.

Öte yandan söz konusu ibadete alternatif olarak ileri sürülen bedelini verme vs. gibi yaklaşımların, mahiyet, teknik ve hikmet-i teşrî gibi zaviyelerden bakıldığında kabulü mümkün görünmemektedir. Yine senede bir kez ifa edilen kurban ibadeti, insandaki merhamet ve acıma duygularını köreltmenin aksine, mezkur duyguların ortaya çıkmasında önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Acar, H. İbrahim, Mali İbadet Olarak Kurbanın Hükmü, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl:3, sayı: 14, Erzurum 2003.
- Ahmed b. Yahyâ İbnü'l-Mürtezâ, *el-Bahrü'z-Zehhâr*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Beyrut 2001.
- Ayengin, Tevhid, Kurban İbadeti, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 41, sayı: 4, 2005.
- Bardakoğlu, Ali "Kurban", *DİA*, Ankara 2002.
- Bayrakdar, M., *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XIII, sayı:1, 2000.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, İstanbul, ts.
- Behûtî, Mansûr b. Yunus, *Keşşâfu'l-Kınâ*, Dâru âlemi'lkutub, Riyad 2003.
- Daryal, Ali Murat, *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri*, Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1994.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935.
- Erturhan, Sabri, Zekat ve Kurban'da Kıymet Ödemesi, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: X/1, ss. 13-47, Haziran 2006 Sivas.
- Foltz, Richard C., *Animal in Islamic Tradition and Muslim Cultures*, Oxford 2006.
- Gezgin, Ali Galip, Kur'an'da "Nahr" Kelimesi ve Türkiye'de Kurban İbadetinin Algılanışı, *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005/2, sayı: 15.
- Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul 2003.
- Haskefi, Alâuddîn Muhammed b. Ali, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, Beyrut 1994.
- el-Hakim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, Dâru'l-İlmîyye, nşr: Mustafa Abdulkadir Ata.
- İbn Âbidin, Muhammed Emîn, *Raddü'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, İstanbul 1984.
- İbn Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdülvâhid, *Şerhu Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin Ebû Muhammed b. Ahmed b. Mahmud, *el-Muğni*, (Şerhu'l-Kebîr ile birlikte), Beyrut 1972.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed Mısri Hanefî, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzu'd-Dekâik*, y.y., Mısır, tsz.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihayetü'l-müktesid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.
- Kahraman, Abdullah, *İslâm'da İbadetlerin Değişmezliği, (İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi Açısından İbadet ve İbadet Nitelikli (Taabbudi) Hükümler)*, Akademi, İstanbul 2002.

- Kâsânî, Alâuddîn b. Mes'ûd, *Bedâ'iyu's-sanâ'i fî tertibiş-şerâi*, IX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Lübnan 1997.
- Kolyskina, N. S. and Tarasova, V. I. (1964): The meat characters of Simmentals. *Nauch. Trudy kursk. Sel'.-khoz. Inst. NTO*, 2: 102-108. (Abstract in Anim. Breed. Abst. 34: 1885, 1966; Mason, I. L. (1971): Comparative beef performance of the large cattle breeds of western Europe. *Animal Breeding Abst.* 39: 1-29.
- Koşum, Adnan (2017). Hayvan Refahı Bağlamında Fıkıhta Hayvan Kesimi. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (30), 439-460.
- M. May, Robert, How Many Species Are There on Earth? *Science* 241.4872 (Sep 16, 1988): 1441.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1994.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasen Alaaddîn Ali, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, (Thk. Muhammed Hamîd el-Fıkî), Beyrut 1957.
- el-Merginânî, Burhanuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1990/1410.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, I-V, (Thk. Ali Abdulhamid Ebu'l-hayr, Muhammed Vehbi Süleyman), Dâru'l-hayr, Beyrut 1998.
- Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, Dersaadet, İstanbul, ts.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz, *ed-Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Güreri'l-Ahkâm*, el-Matbaatu'ş-Şirketü's- Sehafiyetü'l-Osmaniyye, yy. 1317 (hicri). 2. baskı.
- Müzenî, İsmâil b. Yahyâ, *el-Muhtasar 'ale'l-Ümm*, (el-Ümm ile beraber), IX. cilt, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.
- Narin, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), 2009.
- Nevevî, Muhyiddin Yahyâ b. Şeref, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb liş-Şirâzî*, I-XXV, (Thk. Muhammed Necib el-Mutîî), Dâru İhyâ'it-turâsî'l- Arabî, Beyrut, ts.
- Öğüt, Salim, "Hedy", *DİA*, XVII, İstanbul 1998.
- Remlî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-Minhâc*, I-VIII, Dâru'l-fikr, Beyrut 1984.
- Serahsî, Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed, *Mebûsât*, Dâru'l-marife, Beyrut 1989.
- Sezen, Yümni, *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz yayıncılık, İstanbul 2004.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman Gelibolulu (Dâmâd Efendi), *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-Ebhur*, I-II, Daru İhyâ'it-turâsî'l- Arabî, Beyrut, ts.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-muhtâc*, (Thk. İmâd Zeki el-Bârûdî, Tâhâ Abdurraûf Sa'd), el-Mektebetü't-tevfikiyye, Kahire, ts.
- Tânevî, Zafer Ahmed, *l'lâûs-sünen*, 3. bs. Karaçi 1415.
- Zerkeşî, Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdillâh *Şerhu Muhtasari'l-Hirakî*, (Thk. Abdullah b. Abdirrahman Cebrin), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1993.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1404/1984.